

Lezing Jos van der Lans- studiedag ter gelegenheid van de 100-jarige geboortedag van Feitse Boerwinkel, Academie De Horts / Centrum voor social work, Amersfoort, 12 mei 2006

Trefwoorden: jaren zestig/zeventig, inclusief denken, Boerwinkel

Boerwinkels beproeving moet nog komen

Laat ik maar meteen beginnen met een bekentenis, dan ben ik daar vanaf. Tot ik uitgenodigd werd voor deze studiedag had ik nog nooit van Feitse Boerwinkel gehoord. Zijn naam had in mijn herinnering geen plek gekregen en mijn eerste reactie was dan ook dat het natuurlijk wel heel vreemd zou zijn om te spreken op een studiedag ter ere van iemand waar je nog nooit van gehoord hebt. Maar de organisatie wist mij te overtuigen dat het niet zozeer om Boerwinkel ging als om de actualiteit van zijn boodschap, namelijk te oproep tot inclusief denken, en dat ik daar gezien mijn geschriften wel degelijk iets zinnigs over te berde zou weten te brengen.

Of dat zo is, zal moeten blijken, maar juist die conclusie dat er zoveel raakvlakken zijn tussen wat Feitse Boerwinkel beweerde en wat ik belangrijk vind, maakt het natuurlijk vreemd dat zijn naam en werk niet tot mijn geestelijke bagage zijn doorgedrongen. Bedenk daarbij, dat de enorme verkoopcijfers van Boerwinkels bestseller, *Inclusief denken*, in de eerste tien jaren na verschijning in 1966 werden gehaald, precies de jaren van mijn politiek-intellectuele vorming.

En toch is Boerwinkel mij geheel ontgaan.

Daar is maar één verklaring voor te geven. Ik ben van katholieke komaf en studeerde begin jaren zeventig aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar wij bezig waren met een geheel eigen revolutie. Wij hadden af te rekenen met onze eigen paapse regentenkliek en dat kostte al moeite genoeg. Bovendien was Boerwinkels boodschap voor ons vermoedelijk veel te lief geweest. Wij waren in die roerige jaren meer van het exclusief denken, want wie niet voor ons was was dus tegen ons. Of je was voor de bestaande orde (en met die mensen wilden we niks te maken hebben) of je was progressief. Meer smaken waren er niet, en wat ons betreft moest iedereen in die dagen van polarisatie en conflictmodel kleur bekennen.

Het gedachtegoed van Feitse Boerwinkel was dus aan ons niet besteed, net zomin als aan de toenmalige studenten aan de Academie De Horst, die – zoals Maarten van de Linde het in zijn biografische schets treffend beschrijft - meenden dat Boerwinkel bezig was ‘de vorige oorlog te winnen, terwijl zij al met iets radicalers bezig waren, waar ze niet uitkwamen door ‘inclusief te denken’.

Maar toch is dat niet de enige verklaring voor mijn onbekendheid met Boerwinkel. Want ook in katholieke kring waren er in die dagen verlichte denkers, die bezig waren met het winnen van de vorige oorlog, en die door grenzen heen gingen. Ik studeerde cultuur- en godsdienstpsychologie, een vakgroep die groot gemaakt was door Han Fortmann, een zeer erudiete,

ruimdenkende jezuïet, die in zijn denken en interesse duidelijk verwantschap toonde met Boerwinkel. Maar in zijn geschriften, kom je geen verwijzing tegen naar het boek van Feitse Boerwinkel, ik heb het er speciaal nog eens op nageslagen.

Dat is op zichzelf een interessante constatering. We denken tegenwoordig dat de jaren zestig en zeventig de stoot gaven tot een algehele ontzuiling van Nederland, maar in werkelijkheid ligt het veel genuanceerder. Elke zuil had zijn eigen jaren zestig en zeventig. Het was in de eerste plaats een revolutie in eigen kring en die kostte al zoveel denkwerk dat zelfs erudiete types als Fortman de oversteek naar ruimdenkers uit andere zuilen niet konden maken. Met als gevolg dat wij ex-katholieken geen herinnering hebben aan Feitse Boerwinkel en naar ik aanneem de meeste al dan niet ex protestanten geen weet hebben van Han Fortmann.

Misschien moeten we alsnog aan een uitwisselingsprogramma beginnen.

Die eigen verzuilde dynamiek verklaart vermoedelijk ook de andere accenten die vrijzinnige denkers als Fortman en Boerwinkel legden. Zo is het tegen de achtergrond van de katholieke cultuur niet zo vreemd dat de katholiek Fortmann eerder de zelfverwerkelijking en bezieling centraal stelt. Je zou kunnen zeggen dat hij voor de katholieke kudde, waarin individualisme een schaars goed was, de weg verkende naar zichzelf, naar een meer geïndividualiseerd bestaan.

Daar staat tegenover dat – voor zover ik dat kan nagaan - bij Boerwinkel niet zozeer de ontdekking van jezelf, maar de ontdekking van de ander centraal staat. Je zou kunnen zeggen dat hij het protestantse individualisme in zekere zin collectiviseert. Inclusief denken betekent immers dat je jezelf immers altijd in relatie tot de ander moet denken. Individueel geluk is, nee moet, een gedeeld goed zijn.

Zelfverwerkelijking en betrokkenheid op de ander, je zou dat ook als nieuwe solidariteit kunnen aanduiden, de thema's van respectievelijk Fortmann en Boerwinkel, vormen twee belangrijke ideologische voedingsbronnen van de jaren zestig en zeventig. Zij vormen in onze moderne culturele geschiedenis denksporen die verweven hebben, maar elkaar ook regelmatig hebben afgestoten. Zowel Fortmann als Boerwinkel behoorden tot de eerste generatie intellectuele woordvoerders van deze nieuwe mentale ontdekkingen die de samenleving zijn gaan veranderen. Zij vormden niet de revolutionaire voorhoede, maar zij leverden wel de intellectuele munitie. Zij leverden voor grote groepen de *eye-openers*.

Dat maakt nog een andere nuancering over die jaren mogelijk. De jaren zestig zijn niet alleen gemaakt door de jeugdige generatie die toen is opgestaan, maar zijn in kleine kring voorbereid door verlichte elites die nieuwe gedachten aan het verkennen waren. De jaren zestig vormen in onze culturele geschiedenis ogenschijnlijk een bizarre explosie, een razendsnelle verdichting van allerhande ontwikkelingen, maar wie deze jaren echt wil begrijpen moet op zoek gaan naar de intellectuele gisting die daaraan vooraf ging.

Precies dat maakt de biografie van Boerwinkel zo interessant, en het valt te hopen dat de biografische schets zoals Maarten van de Linde die heeft gemaakt nog eens uitgroeit tot een volwassen biografie, omdat we daarmee ook onze eigen moderne geschiedenis beter kunnen begrijpen.

Laat ik mij beperken tot het spoor dat vanuit het denken en het werk van Feitse Boerwinkel naar de tegenwoordige tijd trekt. Dan denk ik dat zijn pleidooi voor inclusief denken voorop ging in de culturele vloedgolf die de jaren zestig en zeventig op gang brachten. Het surfde als het ware voor de golf uit. Daar is uiteraard niet alleen Boerwinkel een intellectuele bron voor, maar ook andere boeken die niet toevallig in dezelfde tijd bekendheid kregen. Denk aan het boek van Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid*, dat in dezelfde jaren de ene druk na de andere beleefde. Of denk aan – iets later – het boek van de psychiater Jan Foudraine: *Wie is van hout*. Die boeken gingen met vele tienduizenden over toonbank, dat zijn oplagen waar je tegenwoordig alleen nog maar van kunt dromen.

Het hoort allemaal bij elkaar. Waar het inclusief denken van Boerwinkel nog een christelijk-sociaal filosofische toonzetting had, kwam Milikowski met een sociologisch verhaal waarin de cultuur van de arbeiders niet langer werd afgedaan als onmaatschappelijk, maar een eigen waardering kreeg. En de psychiater Foudraine ontdekte het mooie van de gek. Het zijn allemaal fraaie staaltjes inclusief denken, die al snel radicaliseerden tot een bijna revolutionaire omhelzing van het abnormale, het afwijkende of de minder bedeelde. De gek als kunstenaar, de asociale als held, de arbeider als revolutionair. Zelf heb ik al die jaren het prachtige zilverkleurige affiche van de stichting Pandora op mijn kamer gehad: Ooit een normaal mens ontmoet? En beviel het...

De jaren zestig/zeventig werden zo de jaren van ongelijke gelijkheid: omdat iedereen anders was, was iedereen gelijk, niemand kon apart gezet worden. Het waren de jaren dat Rita Verdonk, ook student te Nijmegen en een goede bekende van me, zich aansloot bij de Bond van Wetsovertreders, een organisatie die opkwam voor de belangen van gevangenen en die zich openlijk afvroeg of het apart zetten van wetsovertreders (gevangenenene was een vies woord) in gevangenissen nu wel zo zinvol was.

Het inclusieve denken behoorde, met andere woorden, tot een van de voornaamste leerstellingen van deze periode. Niet letterlijk zoals Boerwinkel het had opgeschreven, maar wel als gedachtegoed en dan vaak in hele geradicaliseerde varianten. Het was een manier om tegen de gevestigde instellingen aan te schoppen, om aan de kleinburgerlijkheid ('het klootjesvolk') te ontsnappen, om openheid te creëren.

Het hoogtepunt, of te wel het dieptepunt, werd gevormd door het verdunningsexperiment dat Carel Muller en de zijnen aan wilden gaan in Dennendal, een instelling voor verstandelijk gehandicapten. Het idee was om zwakzinnigen uit hun medisch asiel te halen en te laten wonen, leven en werken met gewone mensen. Vijf jaar hebben Muller en de zijnen er aan mogen werken, vanaf 1969 tot begin juli 1974 toen de ME het terrein heeft ontruimd en Mullers-pupillen over andere inrichtingen werden verspreid. Inmiddels is de verdunningsfilosofie de dominante beleidsfilosofie.

De invloed van dat inclusief denken tekent zich ook af aan het systematisch verbannen van geringschattende aanduidingen van mensen. Zwakzinnigen heten sindsdien mensen met een verstandelijke beperking, en nog steeds staan er mensen op die vinden dat dat een te denigrerende aanduiding is. Je zou ze ook 'anders begaafden' kunnen noemen, vertelde mij laatst iemand met een buitengewoon serieuze ondertoon. Wij noemen mensen ook niet meer gestoord of gek of van de verkeerde kant of asociaal of onmaatschappelijk of buitenlander, maar we zijn - soms bijna op een hilarische wijze - op zoek gegaan naar neutrale aanduidingen van mensen die niet tot het gemiddelde horen. Tegenwoordig vatten we dat samen als politiek correct denken, maar in feite is het een poging tot respectvol spreken en als zodanig bijna een letterlijke erfenis van Boerwinkel.

De invloed van deze golf van inclusief denken is enorm geweest en tot op de dag vandaag zichtbaar. In de beleidswereld is de boodschap van Boerwinkel en zijn geradicaliseerde geestverwanten van de jaren zestig/zeventig neergedaald in termen als de-institutionalisering, normalisering en vermaatschappelijking. Kort gezegd komt het erop neer het bijzondere zoveel mogelijk als normaal moet worden behandeld. Dus geen gekkenhuizen en zwakzinnigenoorden in de bossen en op de hei, maar gewoon kleinschalige leefvoorzieningen tussen de mensen

Die operatie is in de jaren tachtig ingezet en gaat tot op de dag van vandaag voort. In Brabant komen de komende jaren zo'n twintig locaties vrij waar in het verleden grote voorzieningen waren voor psychiatrische patiënten, zwakzinnigen, moeilijk opvoedbare kinderen, noem maar op. In totaal kan je er, ware het niet dat de gebieden allemaal in de bossen en fraaie natuurgebieden liggen, wel twintigduizend woningen op bouwen.

En dan hebben we het nog niet eens over de kloosters, de kostscholen, de internaten, de woonoorden, de opvoedingskampen, al die plaatsen van apartheid, waar mensen om tot de jaren zestig tal van uiteenlopende redenen geparkeerd werden. Het is allemaal afgeschaft in de mede als gevolg van het inclusieve denken. Je zet je kinderen niet meer op een kostschool, want je zorgt zelf voor de opvoeding. Je zet asociale niet meer apart in een woonschool op de Drentse hei, maar probeert ze te socialiseren in de samenleving. Zelfs broeders en zusters die hun heil in god zochten voelden er steeds minder voor om in kloosters onder elkaar te zijn en kozen en masse voor het wereldse leven.

En in die stemming, dat maatschappelijk klimaat van normaliseren en van openheid, keken wij in de jaren zeventig ook aan tegen het fenomeen van gastarbeiders die steeds langer bleven. Hadden de werkgevers ze eerst nog op de meest vernederende manieren naar ons land gelokt. In de jaren zeventig gingen we ze geheel in de geest van de nieuwe tijd bejegenen onder het motto 'integratie met behoud van eigen identiteit en cultuur', wat zo ongeveer het summum is van het inclusief denken.

Dat was dus de voorkant van de vloedgolf van de jaren zestig en zeventig, waarvan het inclusieve denken in zijn meest brede betekenis de geestelijke brandstof vormde. Die vloedgolf spoelde heel veel ordeningen, instellingen, hokjes en huisjes weg waarvoor een open, geëmancipeerde, mondige samenleving en institutionele orde in de plaats kwam.

Maar – om het beeld van de golf maar even vast te houden - de vloedgolf kende niet alleen een voorkant, zeg maar de kant waar het spectaculaire surfen op plaats vindt, maar ook een achterzijde, die – zoals dat gaat met golven die het strand op rollen - veel massiever en volumeuzeer was.

Als je het denkspoor van Boerwinkel in die voorkant van de golf plaatst, zou je het denkspoor van Han Fortmann in die massieve achtergolf kunnen plaatsen. Niet alleen het inclusieve denken, het lof der onaangepastheid, rolde over de samenleving heen, tegelijkertijd en in het kielzog ontdekten de Nederlanders ook zichzelf en hun eigen nieuwe mogelijkheden en vrijheden. Waar Fortmann dat in bijna religieus-filosofische termen zelfverwerkelijking, zelfontdekking, zelfontplooiing noemt, wordt dat in de praktijk van het alledaagse leven een bevrijding uit oude verzuilde benauwenissen, loskomen van hiërarchische sociale verbanden. De burger wordt van onderdaan zelfvoldaan, hij emancipeert, komt los van god en zuil, maar tegelijkertijd wordt hij meegenomen door welvaart en voorspoed, weet hij zich verzekerd door een snel groeiende verzorgingsstaat en koestert hij zich in de weelde van het moderne consumentenbestaan. Dat is het tweede spoor dat uit de jaren zestig en zeventig voorkomt: het spoor van de individualisering, van het hedonisme, van het consumentisme. Het spoor dat ons – om toch nog even de titel van mijn laatste boek te noemen – Koning Burger heeft gebracht.

Als je het geheel overziet, kan je zeggen dat de vloedgolf van de jaren zestig en zeventig als een ware tsunami over onze samenleving is gerold, waarbij de voorkant en achterkant van de golf eerst gelijktijdig vaart maakten, maar waarbij met verstrijken van de jaren tachtig en negentig de voorkant op allerhande financiële, ideologische en maatschappelijke tegenstromen begon te stuiten waardoor de massieve achterkant er met toenemend geraas over heen stortte.

Daar zou een heel boek over te schrijven zijn. Maar in het kort kan je bijvoorbeeld zeggen dat de economische crisis van beginjaren tachtig, en de bezuinigingen die deze crisis tot gevolg had, de eerste tegenstroom vormde waar de voorkant van de golf op stuitte. De weerstand werd verhevigd als gevolg van de opkomst van een neoliberale ideologie en het daarbij horende zakelijke bedrijfseconomische (nononsense) denken. Dat is van een heel andere orde dan het inclusieve denken van Boerwinkel.

De massieve achterkant van de vloedgolf leunde als gevolg van deze tegenstromen steeds meer over de voorkant heen, om er uiteindelijk in het begin van de 21^e eeuw met veel geraas over heen te storten. Mijn stelling is dat we in het jaar 2002 met veel aplomb definitief het razen van de jaren zestig en zeventig de jaren zestig hebben afgesloten. Sindsdien leven we in een nieuw en vooralsnog onduidelijk tijdperk. waarin de jaren zeventig een herinnering geworden is. De metamorfose van Rita Verdonk, die deze hele omslag persoonlijk geïncorporeerd heeft en uiteindelijk tegen de golf is gaan zwemmen die haar ooit heeft opgetild, geeft aan dat het niet om andere of nieuwe generaties gaat, maar om een veranderend klimaat dat in toenemende mate tot het denken is doorgedrongen van de oude troepen die ooit in het front van de golf opereerden.

Daar valt veel meer over te zeggen en in mijn boek *Koning Burger – Nederland als zelfbedieningszaak* heb ik daar ook al wat pogingen toe ondernomen, maar voor het onderwerp dat ons vandaag bezighoudt is het van belang om de vraag te stellen wat deze geschiedenis betekent voor de actualiteit van het inclusieve denken.

Ik denk dat we moeten constateren dat Boerwinkels gedachtegoed nu pas voor zijn grootste beproeving is komen te staan. In zekere zin heeft zijn boodschap al die tijd meegesurfd op de golf, maar nu ineens zie je dat het overspoeld dreigt te raken. Ik vertel hier niets nieuws als ik constateer dat we op tal van terreinen het exclusieve denken zien oprukken en het inclusieve denken zien wijken. Het inclusieve denken is immers een vorm van denken die geënt is door een open mind, nieuwsgierigheid in de ander, tolerantie, geduld, respect en mededogen en precies dat zijn mentaliteiten die vandaag de dag niet verdwenen zijn, maar die niet langer meer de boventoon voeren in het maatschappelijk denken en de opinievorming.

De voorbeelden daarvan liggen voor het oprapen. De grootste omslag hebben we zien voltrekken op het terrein van de multiculturele samenleving, waarin - mede ook als gevolg van internationale spanningen - de verhoudingen verstard zijn, het wantrouwen groot is, de openheid verdwenen. Er is een klimaat van uitsluiting gegroeid, van nieuwe apartheid. Kijk naar de werkloosheidscijfers, proef de stemming onder Marokkaanse jongeren, loop door de grote steden en peil de meningen van Nederlanders en de conclusie kan niet anders zijn dan dat een cultuur van relatieve overheid in ieder geval in de ogen van de allochtone bevolking is omgezet in een cultuur van bijna ongrijpbare, maar wel voelbare vernedering en achterstelling. Het inclusiviteitsparadigma heeft hier in een korte periode veel terrein verloren. Buitenlanders proeven een ander Nederland als ze hier komen, en dat is veelzeggend.

Maar dat is niet alleen in interculturele relaties aan de orde, je ziet het op veel meer maatschappelijke terreinen. In de vormgeving van de sociale zekerheid, zie je het wantrouwen in de mensen die ervan afhankelijk zijn toenemen. Je staat eerder onder verdenking als je er gebruik van maakt, uit alles blijkt dat je er zo snel mogelijk met harde hand moet worden uitgebonjourd. Kijk naar de razendsnelle opkomst van het woord echt in het politieke taalgebruik; je moet echt ziek zijn, echt arbeidsongeschikt, echt hulpbehoevend; een taalgebruik dat op zijn minst de suggestie impliceert dat heel veel mensen de kluit belazeren. Exclusiviteit is hier de toon gaan zetten.

En kijk naar het enthousiasme waarin wordt gepleit voor opvoedingskampen voor jongeren, of over de heropening van psychiatrische woningen in de rust van Drenthe wordt gesproken, of de roep om totale verbanning van TBS'ers uit het maatschappelijk leven als er één ongeluk gebeurt, of de politieke en beleidsmatige aarzelingen over verdere vermaatschappelijking van psychiatrische patiënten. Je kunt deze verschuivingen simpelweg analyseren als een correctie op een te ver doorgesloten optimisme van het inclusiviteitsparadigma (en daar is zeker wat van waar), maar je kunt het ook zien als een afscheid van het gevoel dat we elkaar bij de hand nemen, dat we de boel bij elkaar moeten houden, dat we geen samenleving willen, waarbij de insiders ongestoord hun leventje leiden en de outsiders uit het zicht gehouden worden.

Treur niet, het klinkt heel defaitistisch maar in werkelijkheid is het natuurlijk geen gelopen koers. Er zijn nog genoeg gelovigen van het inclusiviteitsparadigma om het zo maar even te zeggen, maar je ziet wel dat het tij veranderd is. De erfenis van Boerwinkel vindt niet langer vanzelf zijn weg maar de leer van het inclusief denken moet weer verkondigd worden, nieuw leven ingeblazen. Je zou dus kunnen zeggen: juist nu komt het erop aan, juist nu moet blijken dat die denkbeelden de moeite van het koesteren waard zijn, dat ze nog steeds inspirerend kunnen werken.

Hoe zou dat moeten? Het heruitgeven van Boerwinkels boekje over Inclusief denken lijkt mij een kansloze zaak. Ik vrees dat je het verplicht op de literatuurlijst van deze academie moet zetten wil je nog wat exemplaren slijten. Je zult zijn boodschap dus moeten herijken, je zult op zoek moeten gaan naar nieuwe ankerpunten. Nogmaals, ik ben geen Boerwinkel-kenner, en wat ik ervan weet is tot mij gekomen uit de samenvattingen die ik van anderen heb gekregen. Maar wat ik daaruit begrepen heb is dat Boerwinkel zijn inclusieve denken verankerde door zijn stelling dat zich een ‘mutatie van de mensheid’ aan het voltrekken was, die om een andere wijze van denken vroeg. Als oorzaak van die mutatie ontleedde hij verschillende ‘cascadische versnellingen’ die sprongsgewijs tot grote maatschappelijke veranderingen zouden leiden.

Het gaat om de versnelling van de mobiliteit, versnelling in de het denken en ordenen (computertechnologie), versnelling in de communicatie (televisie, telefonie). De lijst is niet compleet, maar deze versnellingen vormden het decors waartegen Boerwinkel zijn gedachten ordende. Simpel gezegd probeerde hij met zijn gedachtegoed een tegenwicht te bieden tegen het oneindig accelereren van het maatschappelijke leven, want waar de versnellingskrachten alles uit elkaar trekken moet ons denken iets hebben dat ons bijeen houdt, en dat is het inclusieve denken.

Inmiddels zijn we veertig jaar verder. De door Boerwinkel voorziene versnelling heeft op alle terreinen van het maatschappelijk leven inderdaad om zich heen gegrepen. Niet alleen in de sfeer van bits and bytes, of in de snelheid van de mobiliteit, maar ook in de vormgeving van het maatschappelijke en institutionele leven. De schaalvergrotingsoperaties die de publieke sector in de greep hebben genomen sinds de jaren zeventig zijn in mijn optiek evenzeer uitdrukkingen van de cascadisch versnellingen die Boerwinkel voorzag. Daaronder moeten we dus niet alleen letterlijk fysieke versnelling verstaan, maar ook de behoefte om omvattender en grootschalig te ordenen. Je zou kunnen zeggen dat het trio: versnelling, vergroting en beheersing het mantra der moderne tijd is geworden. Het is een drie-eenheid. Heel simpel uitgedrukt: de opkomst van de managers, ook al een gevolg van de turbulentie die sinds de jaren zestig op gang is gebracht, zijn ook een uitdrukking van de cascadische versnelling en de daarbij horende technocratische behoefte tot beheersing.

Ik denk dat Boerwinkel dat allemaal redelijk scherp heeft zien aankomen, maar wat hij niet heeft kunnen voorzien is dat deze totaalbeweging van versnelling, vergroting en beheersing tegelijkertijd zijn tegenbeweging zou

gaan oproepen. Versnelling roept als vanzelf vertraging op, schaalvergroting leidt tot de nieuwe behoefte aan overzichtelijkheid en kleinschaligheid, en beheersing tot nieuwe ontsnappingen. Daar zijn talloze voorbeelden van te vinden. Een jachtiger en drukker bestaan leidt tot een herverdeling van zorg en arbeid en zorg, tot een groei aan deeltijdwerk, tot een opwaardering van het privé leven. Grootschaliger organisaties, leiden tot bureaucratische beheersingsvormen en hebben het gevolg dat er vanzelf behoefte staat aan nieuwe ordeningen, kleinere werkverbanden, opdelingen in nieuwe kleine eenheden. Zoals je tegenwoordig ook ziet dat de beheersing van professionele arbeid tot op de werkvloer leidt tot zichtbare ongenoegens en pleidooien voor nieuwe vormen van professionele autonomie.

Zo kun je ook zeggen dat in de sociale sector de drie-eenheid van versnelling, schaalvergroting en rationalisatie het werk in zijn greep heeft genomen. De versnelling bestaat uit het optillen van dit werk uit de sfeer van liefdadigheid en het onderbrengen in een resultaatgericht en ongedurig overheidsbeleid, de schaalvergroting heeft in de publieke sector nagenoeg alle kleine instellingen weggevaagd en de spanbreedte van professionele organisaties in een periode van 20 jaar met een factor tien vermenigvuldigd en de beheersing heeft geleid tot de cumulatieve reeks van registratie, toetsing en verantwoordingsprocessen.

Maar je ziet ook – zeker de laatste jaren – de tegenbeweging ontstaan. Gevoed door officiële denktanks van de regering, de RMO, de WRR, maar ook links en rechts in het land zie je dat er een groeiend onbehagen ontstaat tegen de cultuur die de cascadijche versnelling heeft gebracht. Het gist, zoals dat ook aan de vooravond van de jaren zestig het geval was. We hebben al geconcludeerd dat we in een ander tijdperk staan, daar zou je aan de hand van deze tegenbewegingen aan toe kunnen voegen dat er opnieuw een behoefte is aan een andere wijze van denken, van ordenen, van sturen.

Ik denk dat het inclusieve denken van Boerwinkel zich met deze nieuwe tegenbewegingen zou moeten zien te verbinden. Inclusief denken is in de eerste plaats relationeel denken, denken over betrekkingen tussen mensen, en dus ook over betrekkingen tussen professionals en burgers. Dat betekent dat je vanuit het inclusieve denken verzet moet aantekenen tegen de verdinglijking van sociaal werk tot een product, tot een markt, tot een consumentengoed. Daar ligt voor mij ook een belangrijk raakvlak tussen mijn denken en dat van Boerwinkel. Ik pleit al jaren voor het feit dat een wezenlijk kenmerk van het sociaal werk is dat het om een wederzijdse, inclusieve betrekking gaat. Zie mijn pleidooien in TSS om de ordening en inrichting van de publieke sector opnieuw te gaan denken vanuit de kleinst denkbare organisatorische eenheid: de relatie tussen professional(s) en burger(s).

En zo kan je meer ankerpunten maken voor een hedendaags inclusief denken. Zo betekent inclusief denken in de praktijk van het sociaal werk dat niet de kantoorwerkelijkheid of de instituutswerkelijkheid voorop staat in de professionele praktijk, maar de leefwereld van burgers het werkterrein wordt. Inclusief denken betekent ook nabijheid en aanwezigheid, en waar nodig sturend, modern paternalistisch optreden.

Inclusief denken betekent ruimte voor professioneel handelen, ruimte voor intuïtie, harttocht en passie als brandstof voor professionele praktijken.

Zo geformuleerd – en ik realiseer me dat het allemaal wat kortademig geformuleerd is – bestaat de actualiteit van het inclusief denken uit het feit dat deze erfenis van Boerwinkel ons met de intellectuele opgave opzadelt om de tekenen des tijds opnieuw te verstaan, om vanuit dat begrip te bouwen aan nieuwe ordeningen en nieuwe professionele praktijken in de sociale sector.

Die andere praktijken, dat nieuwe denken en ordenen is nodig omdat onze cultuur meer en meer exclusief dreigt te worden, meer en meer een domein van insiders dreigt te worden, waarin uitsluiting gewoon wordt. Openheid, nieuwsgierigheid, dialoog, medogen, interesse, respect, al die woorden die de brandstof vormen van Boerwinkels denken zijn daarom niet meer vanzelf gegeven, maar de vitaliteit daarvan zullen we dag in dag uit moeten gaan bewijzen in professionele praktijken. Dat vraagt om andere manieren van denken, andere praktijken, andere organisaties. Dat vraagt ook om het nodige eigentijdse denkwerk. De actualiteit van Boerwinkels inclusieve denken bestaat eruit dat ze nog immer richtinggevend is. Alleen zullen we zelf de weg moeten zien te vinden.

Jos van der Lans (Breda, 1954) is cultuurpsycholoog en journalist. Hij werkte voor verschillende tijdschriften op het terrein van zorg en welzijn en was begin jaren negentig als redacteur verbonden aan *de Volkskrant*. Momenteel is hij medewerker van *TSS - Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, *Aedes Magazine* en *DANS* waarin hij commentaren, columns en essays publiceert. Alleen en/of samen met anderen schreef hij verschillende boeken, ondermeer over de moderne sociaal-culturele geschiedenis van Nederland. Zijn laatste boek, dat eind 2005 verscheen bij uitgeverij AUGUSTUS, heeft als titel *Koning Burger – Nederland als zelfbedieningszaak*. Sinds juni 1999 is hij – ten slotte - lid van de Eerste Kamer voor GroenLinks. Zie voor meer informatie en een publiek archief van zijn recente publicaties: www.josvdlans.nl